

O FILOZOFICKOM POZNANÍ

Filozofi minulosti so samozrejmosťou predpokladali, že všeobecné vysvetlenia a definície, ktoré ich práce obsahujú, sú v istom zmysle vedeckým poznaním. Predpokladal to Tomáš Akvinský, G. W. F. Hegel i mnohí ďalší. Moderný filozof má situáciu o čosi sťaženú. Problémom je to, že sa dnes akosi nevieme zjednotiť na tom, čo by to „filozofická teória“ vlastne mala byť. Problémom je tiež to, že sa nevieme zjednotiť na tom, ako by mala vyzerat' univerzálna definícia „vedeckého poznania“. Na tak nestabilnom teréne nie je ľahké sa pohybovať. Ľahko stratíme rovnováhu alebo sa dostaneme na scestie. O to viac si vážim odvahu troch kolegov, ktorí zodvihli hodenú rukavicu a zúčastnili sa okrúhleho stola o povahe filozofického poznania a o jeho vzťahu k poznaniu vedeckému.

(T. Č.)

Tomáš ČANA: *Náš dnešný rozhovor by sa mal týkať filozofického poznania. Táto téma je ale príliš široká a v tom sa skrýva nemalé nebezpečenstvo. Aby sme sa mu aspoň čiastočne vyhli, pokúsím sa ju vymedziť trochu užšie. Myslím, že jednou z metafilozofických otázok, ktoré naša filozofická obec stále dostatočne nereflektovala, je vzťah filozofického poznania a vedeckého poznania. Rád by som využil náš dnešný rozhovor na to, aby bola dôkladne prediskutovaná a premyslená práve táto otázka. Som totiž presvedčený, že je to dôležitý problém, v súvislosti s ktorým je užitočné „urobiť si jasno“. Na úvod by som vás chcel požiadať o vaše vyjadrenie: Sú aj pre vás otázky vzťahu medzi filozofiou a vedami zaujímavými otázkami?*

Dezider KAMHAL: Samozrejme, pretože špecificky filozofické poznanie (aj keď ja sám mám silné pochybnosti o tom, že také čosi vôbec existuje) sa najčastejšie vymedzovalo a vymedzuje práve voči vedeckému poznaniu. Určite to platí pre najsilnejšie prúdy filozofie minulého storočia, fenomenológiu a s ňou prepojený existencializmus, aj pre filozofiu jazyka. Navyše, naše kritériá toho, čo vôbec nazvať alebo nenazvať poznaním, sa prinajmenšom od minulého storočia do veľkej miery prekrývajú s kritériami vedeckého poznania. Dokonca v tej oblasti filozofie, v ktorej sa ako-tak orientujem, teda vo filozofii jazyka, vnímam silnú prítomnosť toho, čo by som nazval „novoscientizmom“. Pre istotu ale pripomínam, že rôznych filozofií a filozofovaní je takmer toľko, koľko je filozofov.

Ladislav KVASZ: Určite áno, len by som k vedám rád pričlenil aj matematiku, ktorú možno zaradiť medzi formálne vedy (spolu s logikou, lingvistikou a hudobnou vedou).

Emil VIŠŇOVSKÝ: Tieto otázky boli a sú stále zaujímavé aj pre mňa, najmä otázky vzťahu filozofie a sociálnych, resp. humanitných vied, aj keď to nie sú jediné otázky, ktoré ma zaujímajú. Za rovnako zaujímavé (i dôležité) pokladám napríklad otázky vzťahu filozofie a umenia alebo filozofie a morálky, politiky atď. alebo hoci aj vzťahu filozofie a každodenného života, tzv. praxe a skúsenosti (mimovedeckej). Filozofia je v princípe

slobodná, pokiaľ ide o predmet jej záujmu, a nikto jej nemôže „diktovať“, čím, sa má inšpirovať, alebo nebudaj že sa má „modelovať“ podľa vzoru vedy (a ktorej vlastne?), hoci to tak v dejinách filozofie neraz bolo.

Tomáš ČANA: *Aby sme sa nepohybovali vo vzduchoprázdne, skúsme si uviesť príklady nejakých konkrétnych filozofických teórií. Čo vlastne rozumieme pod týmto výrazom?*

Ladislav KVASZ: Ja filozofiu nevnímam ako súbor teórií; súbor teórií je charakteristický skôr pre vedu. Filozofiu chápem ako činnosť. Filozofické teórie vnímam ako zastávky na ceste konceptuálneho ujasňovania nejakej problematiky. Pritom osudy filozofických teórií sú rôzne. Niektoré filozofické teórie sa premenia na vedecké teórie, ako sa to stalo s Descartovou teóriou pohybu. Ale filozofických teórií tohto typu je pomerne málo. Dnes sa podobná premena odohráva na rozhraní filozofie mysle a kognitívnej vedy. Častejšie hrajú filozofické teórie úlohu iniciátora pri tvorbe diskurzu o určitej téme. Ako príklad možno uviesť Lockove rozpravy o vláde či Montesquieove úvahy o duchu zákonov. Nevyznám sa v dejinách právnej vedy, ale predpokladám, že Lockove a Montesquieove názory neprerástli na vedecké teórie. Skôr podnietili diskusiu, z ktorej vyrástla moderná právna veda. Najzaujímavejší je osud metafyzických teórií, ako sú platonizmus, empirizmus, racionalizmus, pozitivizmus či realizmus, ktoré sa tiahnu ako spodný prúd celými dejinami vedy.

Emil VIŠŇOVSKÝ: Filozofiu chápem ako špecifické konceptuálne myslenie. Preto podľa mňa filozofia môže, ale nemusí mať podobu „teórie“ podľa vzoru vedy či „vedeckej teórie“. Filozofia ako špecifické konceptuálne myslenie môže, ale nemusí plniť len explanačnú funkciu podľa vzoru vedy. Filozofia je slobodná, aj pokiaľ ide o jej postupy a „metódy“, jednoducho, má vlastnú vnútornú normativitu („pravidlá filozofickej hry“), ktorá nie je (a vlastne ani nikdy celkom nebola) identická s vnútornou normativitou vedy, aj keď o to v dejinách viacerí usilovali (zástancovia tzv. vedeckej filozofie rôznej proveniencie).

Dezider KAMHAL: Ako som už naznačil, nemyslím si, že filozofi a ich filozofie sa vyznačujú nejakými špecifickými poznávacími schopnosťami, resp. výsledkami, čiže poznatkami osobitného druhu. Čo sa týka výrazu „filozofická teória“, napadajú mi dve možnosti, ako mu – tak, ako sa s ním stretávam – rozumieť. V prvom prípade sa vlastne prekrýva s akoukoľvek inou vedeckou teóriou. Od špeciálnovedných teórií sa odlišuje azda len nedôslednosťou pri uplatňovaní rozmanitých vedeckých metód a, bohužiaľ, veľmi častým ignorovaním faktov, ktoré takáto údajná teória údajne opisuje. Čím je však takto chápaná filozofická teória dôslednejšia, tým menej ju možno odlišiť od vedeckej teórie. Tak sa vlastne vytráca rozdiel medzi filozofiou a vedou. Niektorí filozofi to aj priamo potvrdzujú svojimi formuláciami a slovníkom, ktorý používajú – príkladom je Quinova „naturalizovaná epistemológia“. V jeho podaní je to vlastne akási kombinácia biológie, psychológie a antropológie.

Za druhú možnosť pokladám používanie výrazu „filozofická teória“ v súvislosti so svojským jazykom vytvoreným v rámci príslušného filozofického smeru. Takýto jazyk, ak

tvorí systém, viac-menej paroduje jazyky špeciálnych vied. Slovo „paroduje“ som zvolil preto, lebo tým sa zväčša jeho príbuznosť s jazykmi špeciálnych vied aj končí. Zdá sa mi totiž, že takýto druh teórie sa týka len objektov, ktoré si sama postuluje. Obzvlášť zaujímavé je to v prípade, keď sa takéto „teórie“ majú týkať jazyka. (Opakujem, nemyslím si, že filozofi disponujú nejakými špecifickými *poznávacími* schopnosťami alebo špecifickými *poznávacími* postupmi...) Príkladmi konkrétnych filozofických teórií tohto druhu by v oblasti filozofie jazyka mohli byť rôzne filozofické teórie významu, inšpirované Fregeho sémantickými prácami. Vlastne aj samotné Fregeho sémantické články obsahujú náčrt takejto filozofickej teórie.

Pravda, ešte sú tu aj ďalšie filozofické smery, ktoré si nenamýšľajú, že ponúkajú nejakú teóriu, prípadne ju zámerne ani ponúkajú nechcú.

Tomáš ČANA: *Moritz Schlick v prednáške The Future of Philosophy vyhlásil, že existencia niečoho takého, ako je filozofická kniha, ktorá sa zaoberá špecifickou filozofickou otázkou a ktorá má klasický úvod, jadro a záver, je neskutočne smiešna vec. Podľa neho totiž neexistujú nijaké filozofické otázky, všetky skutočné otázky sú otázky špeciálnych vied. Filozofické problémy sa po podrobnejšom vyjasnení ukážu buď ako pojmové nedorozumenia, alebo ako skryté otázky vied. Na filozofické otázky sa teda nemá hľadať odpoveď, ony sa majú stratiť. Všetci ste autormi filozofických kníh, takže by ma zaujímal: Aký postoj zaujimate k tomuto Schlickovmu názoru?*

Emil VIŠŇOVSKÝ: Už z toho, čo som uviedol k predošlým otázkam, vyplýva, že nemôžem súhlasiť s názorom, ktorý akýmkoľvek spôsobom rozpúšťa filozofické otázky v niečom inom, resp. usiluje sa ich redukovat' či transformovať na niečo iné. Takéto myšlienkové či empirické postupy, či už vedecké, alebo mimovedecké, môžu pomôcť filozofickú otázku lepšie objasniť, pochopiť, či dokonca ju riešiť (napríklad postupy kognitívnej vedy problém vedomia), avšak v žiadnom prípade táto otázka sama neprestane byť filozofickou otázkou (napr. problém vedomia), či už svojím pôvodom, alebo inými aspektmi (povahou, zmyslom atď.). Teda to, že veda sa začne zaujímať o (pôvodne) filozofický problém, ešte neznamená, že tým filozofický problém prestáva existovať. Ďalej, filozofické otázky majú svoju historicitu – vznikajú a zanikajú (a potom sa znenazdajky vynárajú znova) – a kontextualitu. Preto sú zaujímavé. Filozofické otázky sú pluralitné a žiadny súhrn vied ich nemôže úplne „rozobrať“ a „vyčerpať“. Filozofické sú tie otázky, ktorými sa zaoberajú filozofi, a preto platí aj opačne: filozofickou sa môže stať aj otázka, ktorá predtým bola „iba“ vedeckou otázkou či umeleckou, etickou, politickou, každodennou témou atď. Filozofi urobia dobre, keď pri riešení svojich otázok budú kooperovať s každým, kto im môže byť užitočný (znovu im tu nikto nemôže nič predpisovať), a bolo by dobre, keby takto k svojim otázkam pristupovali aj tí ostatní, teda prizvali filozofiu k ich riešeniu tam, kde to pokladajú za užitočné. Avšak „merať“ filozofiu vedeckou normatíviou, ako to chcel aj Schlick, nepokladám za užitočné.

Dezider KAMHAL: Schlickovo stanovisko predpokladá práve „obsahové“ chápanie filozofie a je jeho odmietnutím. Ak sa konkrétnemu typu filozofie nedarí uchmatnúť si čosi z oblasti špeciálnych vied, tak s ním v zásade súhlasím s dvoma výhradami: 1. filozofické problémy či zmätky sa netýkajú len pojmových nedorozumení; 2. niektorých filozo-

fov možno pokladať za prvolezcov, ktorí vstupujú do neprebádanej oblasti, ktorej ani vedy ešte nevenujú pozornosť, a tápavými krokmi čosi po prvý raz formulujú; čím lepšie sa orientujú v teréne, tým viac sa ich práca blíži práci vedeckej.

Bližšie ako Schlickov názor je mi však wittgensteinovské stanovisko, podľa ktorého napríklad vo filozofii ide často o to, že „nejasnosť týkajúca sa gramatiky slov vyjadrujeme vo forme vedeckej otázky“. Potom produkuje takzvané gramatické vety, pričom ich sami chápeme a predkladáme ako tvrdenia o mimojazykových (mimorečových) faktoch.

Ladislav KVASZ: Mne ani Aristotelova *Fyzika*, ani Descartova *Rozprava o metóde*, ani Kantova *Kritika čistého rozumu*, ani Wittgensteinov *Traktát*, ani Husserlova *Krisis* ako smiešne nepripadajú. Asi mi chýba Schlickov zmysel pre humor. Mne ako smiešny pripadá skôr jeho arogantný výrok. Omyl pozitivizmu spočíva v tom, že vedu považuje za niečo samozrejmé a neproblematické. Keby sa v antike bol narodil nejaký pozitivista, asi by zašiel za Aristotelom a vyzval by ho, aby sa zbytočne netrápil, veď celú jeho *Fyziku* tvoria len skryté otázky vedy a pojmové nedorozumenia. Nech radšej počká 2000 rokov, naučí sa latinsky a kúpi si Newtonove *Principiá*. Tam je všetko omnoho jasnejšie a bez zbytočnej metafyziky, ktorá tak zatemňuje jeho (Aristotelovo) dielo. I keď na druhej strane pozitivistom nevyhovoval ani Newton. Aristoteles by asi urobil najlepšie, keby počkal až na popularizačnú brožúrku niektorého z logických pozitivistov, kde by mu vysvetlili, čo je to veda, v čom sa mýlil on (Aristoteles), kde Newton podľahol metafyzickým predsudkom a ako Einstein vniesol do všetkého jasno. Rozmýšľať vlastnou hlavou, a to, k čomu pri rozmýšľaní dospeje, uverejniť v podobe filozofického traktátu, je skutočne *neskutočne smiešna vec*. Pozitivisty zabúdajú na to, že vedu bolo treba vymyslieť. Aristoteles a Descartes zohrali pri jej vzniku zásadnú úlohu. Otázky, ktoré si kladli, nemohli byť skrytými otázkami vedy, lebo v ich dobe ešte žiadna veda v dnešnom slova zmysle neexistovala. (Alebo že by pozitivisti boli platonici a verili, že idea vedy objektívne existuje vždy a všade?) A ich texty určite nie sú pojmovými nedorozumeniami. Ľudská myseľ iba málokedy dosiahla takú pojmovú jasnosť ako u týchto filozofov.

Tomáš ČANA: *Myslíte si, že môžeme vo filozofických disciplínach pozorovať pokrok? Dá sa na tejto pôde hovoriť o odkladaní starých otázok bokom, ako to vidíme v špeciálnych vedách? Alebo sa vo filozofických knihách stretávame stále s tými istými otázkami, ako hovoria skeptici?*

Dezider KAMHAL: To, že sa vo filozofii opakovane vyskytujú tie isté konfúzie, akoby sa jej dejiny stále opakovali, má mnoho príčin. Jednou z nich je to, že náš bežný jazyk sa až natoľko nemení a znova a znova nás rovnako „balamutí“, keď, s prepáčením, filozofujeme. Za určitý pokrok sa však dá pokladať aj to, že veľká časť filozofov viaceré tradičné filozofické problémy neberie vážne. Nepokladá ich za problémy nie preto, lebo sa nebudaj vyriešili, ale jednoducho preto, lebo ich zdrojom je naozaj nepochopenie „logiky nášho jazyka“.

Tradičné filozofické otázky („problémy“) sa buď ignorujú, alebo sa naznačuje akási súvislosť medzi tradičnou filozofickou formuláciou otázky a vedeckou otázkou, ktorá ju má údajne nahradiť. Príkladom, ktorý ilustruje domnelú súvislosť medzi pôvodnou filozofickou otázkou a vedeckou otázkou, ktorá ju má nahradiť, môže byť dvojica otázok „Mô-

žu stroje myslieť?“ a „Môžu stroje úspešne prejsť tzv. Turingovým testom?“. Keď však nezmyselnú otázku *nahradíme* zmysluplnou, tá druhá jednoducho nemôže mať taký istý zmysel ako pôvodná, nezmyselná.

Okrem iného nás klamú aj formulácie otázok, pretože nám sugerujú druh odpovede. Príkladom je otázka „Čo je to význam?“, ktorá šarapatí vo filozofii jazyka dodnes. Preto začína Wittgenstein svoje poznámky v *Modrej knihe* tým, že navrhuje pýtať sa, aké je vysvetlenie významu.

Ladislav KVASZ: Otázka pokroku je sekularizovaná verzia otázky spásy a ako taká nepatrí do filozofie, ale do teológie. Kto potrebuje v živote útechu a hľadá ju v idei pokroku, bez problémov pokrok vo filozofii nájde; kto chce byť naopak dojatý nekompromisnosťou a poctivosťou vlastného myslenia, môže bez problémov veriť, že vo filozofii žiaden pokrok nie je. Ale tieto odpovede, podobne ako celá teológia, hovoria skôr o človeku než o filozofii (respektíve o Bohu). A okrem toho ani veda nedokáže odložiť tie skutočne dôležité otázky; podobne nie všetky otázky diskutované vo filozofii sú tu odjakživa. Ja by som protiklad vedy a filozofie tak nevyhrocoval. Myslím, že je tu celý rad prechodov ako na strane vedy (historické vedy, teória umenia, semiológia), tak na strane filozofie (filozofická logika, analytická metafyzika, formálna epistemológia).

Emil VIŠŇOVSKÝ: Vo filozofii máme prevažne staré otázky a stále nové a nové pokusy o ich riešenie. Niektoré z týchto odpovedí na staré otázky sú lepšie než tie predošlé, a to aj vďaka tomu, že neskorší filozofi mohli viac a lepšie kooperovať s vedami, umením atď. Niektoré z odpovedí sú zase jednoducho iné, až nesúmerateľné. To však neznamená, že našim cieľom vo filozofii by malo byť nájsť definitívne odpovede na tieto staré otázky, a tým ich definitívne vyriešiť. Nemusíme sa obávať, že sa to niekomu niekedy podarí, pretože vo filozofii to naozaj nie je a nemôže byť tak ako vo vede alebo napríklad v technológii; na týchto dvoch, na vede a technológii, mimochodom, stavia moderná civilizácia, ktorej cieľom je práve „pokrok“ vo všetkom. Dnešná filozofia na rozdiel od osvietenskej však už vie, že ani pokrok netreba absolutizovať. Nové odpovede na staré otázky budú vznikať vo filozofii zrejme aj naďalej a to je dobre, ešte lepšie by však bolo, keby vo filozofii vznikali nové otázky. A na tie určite nemožno dávať staré odpovede (hoci aj z tých sa možno poučiť).

Tomáš ČANA: *Obsahové chápanie filozofickej teórie sa proti Schlickovi pokúsil hájiť originálnym spôsobom W. V. O. Quine. V článku Two Dogmas of Empiricism spochybnil – popri rozdiel medzi analytickými a syntetickými pravdami – aj pojem „empirického obsahu“ ako niečoho daného a dopracoval sa v tomto ohľade k pragmatickej teórii. To malo, samozrejme, zásadné dôsledky. Predovšetkým boli spochybnené univerzálne štandardy vedeckosti, a teda hranice medzi vedou a ne-vedou. Spochybnený bol aj vlastný zmysel problému demarkácie, teda hľadania univerzálnych kritérií vedeckosti, ktorému venovali toľko pozornosti Kant, Schlick, Carnap, Popper a iní. Pritom ak nemá principiálne zmysel rozlišovať medzi vedou a ne-vedou, tak prečo by nejaký filozofický systém nemohol byť pokladaný za vedeckú teóriu? Pre Quina v tom nijaké protirečenie nie je. Aký je váš názor na túto „pragmatistickú“ argumentáciu, vďaka ktorej by sa filozofia mohla znovu stať „obsahovou“?*

Ladislav KVASZ: Tomu celkom nerozumiem. Nevieť, či napríklad Newton používal pri svojej práci univerzálne kritériá vedeckosti, najmä v prácach z alchýmie. Pritom je zaujímavé, že nikomu nenapadlo vypracovať kritériá matematickosti ani kritériá filozofickosti, ani kritériá hudobnosti. Z neznámych príčin existujú iba kritériá vedeckosti. Celá problematika demarkácie mi pripadá smiešna (aby som použil Schlickovu spôsob pseudoargumentácie). Nepoznám vedca, ktorý by sa nad demarkáciou zamýšľal vážnejšie. Preto mi ani Quinovo spochybnenie tejto otázky neprípadá zaujímavé (ak je nezaujímavý problém, je nezaujímavé aj jeho vyvrátenie). Pri diskusiách o demarkácii nejde o vedu, ale o to, čo demarkačná čiara vylúči. U Kanta to bola racionalistická teológia, u Poppera marxizmus. Ale z ich demarkácií sme sa toho veľa o vede nenaučili. Preto ani Kantove, ani Carnapove, ani Schlickove, ani Popperove demarkačné kritériá, ani Quinove duchaplnosti pri ich vyvracaní mi ako prínosné neprípadajú. Zaujímavejšie je pokúsiť sa porozumieť tomu, ako funguje veda. To, bohužiaľ, filozofov veľmi nezaujíma, vždy radšej vyvracajú názory svojich predchodcov a kolegov, než aby sa pozreli na materiál, o ktorom píšú. Dovolím si tvrdiť, že napriek storočiam, keď bol Newton používaný ako ilustrácia rôznych demarkačných kritérií, sa zdá, že Newtonom sa vážne nik z demarkátorov nezaoberal. Ako môže pochybovať o úlohe metafyziky vo vede niekto, kto si prečíta Newtonovu definíciu absolútneho pohybu? A ak by niekto neprešiel falzifikačným kritériom, tak je to Newton. Keď mu dáta falzifikovali jeho teóriu, dovtedy ich prekrúcal, až ich prispôbil svojim predpovediam. Krásnym dokladom toho sú jeho chybné výpočty rýchlosti zvuku alebo doby vytekania vody z nádoby, ku ktorým si vyfabrikoval empirické dáta tak, aby tieto výpočty potvrdzovali.

Emil VIŠŇOVSKÝ: Svoje názory na pragmatistickú filozofiu uvádzam v niektorých svojich prácach a aj keď som sa v nich Quinom doteraz podrobne nezaoberal, z toho, čo o Quinovej filozofii viem, súdím, že spomínaný krok urobil správnym smerom. Myslí, že Quina treba dnes podrobne študovať.

Dezider KAMHAL: Taktó postavenému problému celkom nerozumiem. Quinova argumentácia v jeho *Dvoch dogmách empiricizmu* ma nepresvedčila. Dá sa ukázať, že sa opiera o rozlišovanie, ktoré údajne zrušil či spochybnil. Ako inak chápať jeho požiadavku uviesť definíciu analytickosti, ktorá sa neopiera o významovo súvisiace pojmy? Výpovede o významoch výrazov jazyka nie sú – pokiaľ niekto nevytvára prekladovú príručku pre preklad z neznámeho jazyka – aposteriórne a ich „pravdivosť“ nemusíme zisťovať či overovať. Poznáme významy výrazov vlastného jazyka aj vzťahy medzi nimi, takže výpovede o týchto vzťahoch môžeme bez ďalšieho skúmania prijať. Rozhodujúce je pochopiť, akú úlohu majú tieto výpovede v praxi jazyka. K tomu sa však na tomto mieste nechcem podrobnejšie vyjadrovať.

Quinovi sa podarilo nanajvýš ukázať, že rozlišovanie medzi analytickými a syntetickými výpovedami je relatívne, že sa viaže na príslušný súbor presvedčení a na to, ktorá časť presvedčení v ňom má centrálnu a ktorá okrajové postavenie. Pritom sa podľa mňa dopustil jedného veľmi závažného omylu – jeho kandidátmi na presvedčenia, ktoré majú centrálnu postavenie, boli len presvedčenia týkajúce sa viet logiky a matematiky. Lenže práve niektoré z výpovedí, ktoré by sme určite zaradili medzi empirické (aj keď pri nich

nemusi byť jasná hranica medzi jazykovým a mimojazykovým), hrajú v našom systéme presvedčení veľmi podobnú úlohu ako tzv. logické princípy. Mám na mysli napríklad výpovede typu „Tamto je dom“, „Tu je jedna ruka“ (G. E. Moore) atď.

Okrem toho ani Quine – napriek rôznym vyjadreniam – zrejme nemal problémy s *praktickým* rozlišovaním medzi vedou a ne-vedou. Pripomeňme si pár jeho tvrdení z *Dvoch dogiem empiricizmu*: „Jednotkou empirického významu je veda ako celok“; „Ako empiricista aj naďalej považujem konceptuálnu schému vedy koniec koncov za nástroj, ktorý slúži na predpovedanie budúcej skúsenosti z hľadiska minulej skúsenosti.“

A ešte priama odpoveď na tvoju otázku, prečo by nejaký filozofický systém nemohol byť pokladaný za vedeckú teóriu, ak nemá principiálne zmysel rozlišovať medzi vedou a ne-vedou. Nuž, práve preto. Ak by sa nedalo rozlišovať medzi vedou a ne-vedou, nemalo by ani zmysel čokoľvek pokladať za vedu, teda ani filozofický systém. Totiž, voči čomu by sme ho takto vlastne vymedzili?

Tomáš ČANA: *Myslíte si, že potrebujeme definíciu „vedeckého poznania“? Máte vy nejakú hmatateľnejšiu predstavu o tom, čo by malo byť pre takéto poznanie charakteristické? Alebo pokladáte problém demarkácie spolu s Quinom za metafyzický pseudo-problém?*

Emil VIŠŇOVSKÝ: Myslím, že potrebujeme pragmatistický, nie „absolutistický“ koncept vedy (tak ako napokon všetkého). Preto zrejme potrebujeme aj filozofickú reflexiu toho „podniku“, ktorý sa nazýva „veda“. Takáto reflexia nám hovorí, že definícia vedy nebola vždy rovnaká a že sa menila tak, ako sa menili a menia samotné vedecké praktiky. Myslím, že dnešné chápanie vedy už nemôže byť neopozitivistické.

Dezider KAMHAL: Po prvé, neviem, ako by mala takáto definícia vyzerať. Ako zahrnúť pod jednu definíciu také rozmanité činnosti a disciplíny, ako sú na jednej strane napríklad klasifikácia, overovanie, predikcia, definovanie a na druhej strane botanika, mikrobiológia, genetika, astrofyzika, kvantová fyzika, história s jej rozmanitými odvetvami, matematika atď.? Prostredníctvom spoločnej metódy? Spoločného predmetu? Spoločných argumentačných postupov? Vidím samé rozdiely.

Po druhé, neviem, na čo by sme ju potrebovali. Vedť napriek všetkým odlišnostiam medzi vedami a ich metódami – znemožňuje nám to hovoriť o vede či o vedách?

Ladislav KVASZ: Podľa mňa demarkácia je skôr ideologický než metafyzický pseudoproblém. Veda sa neustále mení, preto demarkačnému kritériu by ako prvé padli za obeť práve sa rodiace vedné obory, napríklad kognitívna veda. Preto si nemyslím, že môže existovať zmysluplná definícia vedeckého poznania. Tu sa mi zdá byť vhodnejšia Wittgensteinova metafora príbuzenských vzťahov. Pritom dnes nikto netuší, čo za podivínov nám do rodiny vedných disciplín prinesú naše dcéry (t. j. mladé vedné obory). Ale pokúsiť sa porozumieť tomu, ako vzniká, ako funguje a ako sa stráca vedecké poznanie, mi pripadá veľmi zaujímavé.

Tomáš ČANA: *V súčasnej filozofii možno podľa viacerých interpretácií pozorovať dve základné všeobecné tendencie existujúce vedľa seba: 1. obsahovú quinovskú tenden-*

ciu, ktorá stojí na popieraní rozdielu medzi analytickými a syntetickými pravdami; 2. anti-obsahovú wittgensteinovskú tendenciu, ktorá chápe filozofiu ako terapiu a ktorá rozdiel medzi analytickými a syntetickými pravdami predpokladá. Prvá pripúšťa filozofickú teóriu ako niečo, čo môže prinášať nový obsah, druhá nie. Zaujímala by ma najskôr váš názor na spomínané tradičné kategórie „analytického“ a „syntetického“ a ďalej aj to, ku ktorej z týchto tendencií svojou prácou tendujete.

Dezider KAMHAL: Quine chcel ponúknuť racionálnu rekonštrukciu toho, ako si osvojujeme jazyk, pomocou ktorého môžeme hovoriť o svete – s tým dodatkom, že namiesto vonkajších objektov ako daných a určujúcich prevzal akési spoločné vzorce „podráždenia exteroceptorov“. Podľa Quina „objekty“ vlastne postulujeme my, pričom sa riadime pragmatickými kritériami. Vytvoril teda akúsi teóriu, ktorú by som však nenazval filozofickou, pretože malo ísť o vedeckú teóriu. Ide totiž práve o prípad „naturalizovanej epistemológie“.

Presnejšie, ako som už povedal, pri tomto chápaní neviem odlišiť filozofiu od vedy. Vidím v tom tento problém: Ak niekto zmaže rozdiel medzi filozofickým a vedeckým poznaním (nech už sa tento rozdiel chápe akokoľvek), na základe čoho ich chce potom ďalej rozlišovať? Potom ani výraz „vedecká teória“, ak bol dovtedy jeho význam vymedzovaný voči významu výrazu „filozofická teória“, nie je zrozumiteľný. Ak sa filozofia stotožní s vedou, nemá zmysel hovoriť o vede, iba ak v inom zmysle než predtým, totiž ako o niečom, čo sa odlišuje od „ne-vedy“.

Konkrétnejšie k otázke: Opakujem, že Quinova argumentácia týkajúca sa nemožnosti odlišiť analyticky a synteticky pravdivé tvrdenia ma nepresvedčila. Čím častejšie som sa vracal k jeho *Dvom dogmám empiricizmu*, tým viac chybných argumentov som tam nachádzal. Inou otázkou je jeho holizmus, ktorý tento rozdiel relativizoval, no neodstránil ho. Ako som spomenul, ani holizmus Quinovi nezabránil hovoriť o empirickom obsahu a v krajných formuláciách jeho vízie v *Dvoch dogmách* sa môžeme stretnúť s predstavou súboru našich presvedčení ako jednej obrovskej a komplikovanej empirickej pravdy, ktorú si overujeme ako celok. Priznávam sa, že ak sa má takéto overovanie odlišovať od bežného overovania viet typu „V Bratislave dnes prší“ alebo „Na Brestovej ulici sú tehlové domy“ (Quinov príklad), čoraz menej rozumiem tomu, ako by malo vyzeráť. Ako však vôbec hovoriť o empirii, skúsenosti, keď sme údajne odstránili apriórne (ako čosi nevyplývajúce zo skúsenosti), o ktoré sa toto rozlišovanie opieralo?

Samozrejme, viem si predstaviť, že by sme – tak, ako o tom hovorí Quine – zmenili pravdivostné hodnoty všetkých tvrdení, ktorých pravdivosť súvisí s pravdivosťou tvrdenia „Na Brestovej ulici sú tehlové domy“, teda v prípade, že by na tej nešťastnej Brestovej ulici naozaj boli tehlové domy a že by sme chceli, aby toto tvrdenie bolo nepravdivé. Podstatné je však to, že to v prípade takýchto tvrdení nerobíme! Sú naše dôvody čisto pragmatické?

Wittgensteinovo chápanie filozofie ako činnosti, nie ako teórie, má hlboké dôvody. Jedným z nich je úsilie zachovať rozlišovanie medzi vedou a filozofiou. Ďalším je zameranie sa filozofických koncepcií na významy jazykových výrazov (bez ohľadu na to, do akej miery si to uvedomujú ich autori). Zvláštnosťou súčasných filozofických teórií – aspoň vo filozofii jazyka – je to, že sa skôr podobajú matematickému kalkulu, v ktorom sa odpovede ponúkajú a prijímajú či odmietajú na základe platnosti, čiže správneho použitia

výrazov v rámci teórií, v ktorých sa ich významy definujú. Za problematické pokladám pokusy vydávať takéto kalkuly za teórie významu. Významy výrazov, ak sú predmetom nášho záujmu, majú totiž tú zvláštnosť, že nepotrebujeme žiadnu teóriu, aby sme (konečne!) rozumeli alebo lepšie rozumeli slovám vlastného jazyka. Vo vzťahu takýchto teórií významu – a definícií, ktoré predkladajú – k zabehaným, zaužívaným významom výrazov nášho jazyka platí presný opak: Akúkoľvek definíciu a na nej postavenú teóriu posudzujeme na základe toho, čo už vieme. Ponúknutý definovaný význam nejakého výrazu, napr. výrazu „veta“, „význam“ atď., môžeme hodnotiť len na základe toho, čo už o významoch týchto výrazov vieme.

Čo sa týka iných filozofických smerov, tie majú podľa mňa oveľa bližšie k literatúre, niekedy lepšej, inokedy horšej, nie pravdivejšej či nepravdivejšej.

Ladislav KVASZ: V súčasnej filozofii možno podľa viacerých interpretácií pozorovať dve základné všeobecné tendencie, existujúce vedľa seba. Jednu tvoria filozofi, ktorí všade nachádzajú dve tendencie (či už je to boj materializmu s idealizmom, alebo quineizmu s wittgensteinizmom). Druhú tendenciu tvoria filozofi, ktorí vedia napočítať aj ďalej ako do dvoch. Ja sa snažím pridržať tej druhej. Okrem Quina a neskorého Wittgensteina podľa mňa existuje rad ďalších zaujímavých filozofov, napríklad Husserl, Frege či raný Wittgenstein. Aby som sa priznal, ja používam filozofov ako nástroje. Keď narazím na problém, skúšam pri jeho riešení použiť určitú filozofickú koncepciu. Pritom je zaujímavé, že pri analýze dejín vedy sa ako užitočná ukázala Husserlova teória idealizácie (chápania vedy ako nahrádzanie fenoménov žitého sveta matematickými idealitami), Fregeho prístup k vývinu vedy (ako rastu logickej sily jej jazyka) a Wittgensteinove myšlienky z *Traktátu* (predovšetkým pojem formy zobrazenia). Naproti tomu Quine a neskorý Wittgenstein sú z hľadiska problémov, ktoré ma zaujímajú, nezaujímaví. A aby som sa vrátil k rozdielu medzi syntetickým a analytickým: v rovine opisateľnej pomocou traktátovských nástrojov (t. j. v rovine *objektácií*) je to rozdiel zásadného významu. Na ostatných dvoch úrovniach (na úrovni *re-prezentácií* a *ideácií*) však rozdiel syntetického a analytického nehrá žiadnu rolu. Preto pre mňa má rozdiel analytického a syntetického dôležitosť s váhou jednej tretiny.

Emil VIŠŇOVSKÝ: Nemyslím si, že by wittgensteinovská filozofia nemohla prinášať nový obsah a že by mala tendovať k čistej formalizácii. Filozofia je špecifické konceptuálne myslenie odohrávajúce sa primárne v prirodzenom jazyku, preto nemôže byť „formálnou vedou“. „Obsah“ filozofie je predovšetkým myšlienkový a konceptuálny, nie bezprostredne empirický. Sú filozofie, ktoré svoj myšlienkový a konceptuálny obsah rozvíjajú v istom vzťahu s empirickým obsahom vedy a praxe (skúsenosti), a sú filozofie, ktoré to až tak nepraktizujú. Avšak zásadný dualizmus „čistého“ myšlienkového obsahu a „čistého“ empirického obsahu akejkoľvek koncepcie či „teórie“ pokladám už za prekonaný (aj vďaka Quinovi, neskorému Wittgensteinovi a pragmatistom).

Tomáš ČANA: *V akom zmysle má to, na čom pracujete, filozofický rozmer? A aký zmysel by to malo mať pre vedecké spoločenstvo? Dokázate tieto roviny vašich projektov od seba odlíšiť?*

Ladislav KVASZ: Myslím, že zhruba od romantizmu sa vedecké spoločenstvo a komunita filozofov navzájom odcudzili. Filozofi sa púšťali do čoraz odvážnejších spanilých jásd a vysvetľovali vedcom, čo to veda vlastne je. Vedci, cítiac, že to, čo filozofi ponúkajú, im nič nehovorí, sa púšťali do vlastného (často dosť naivného) filozofovania. Určitú dobu som to, čo robím, chápal ako budovanie mostu medzi týmito nekomunikujúcimi komunitami. Ale po čase som zistil, že o niečo takého na Slovensku nie je záujem, že izolovanosť vlastne obom komunitám vyhovuje. Preto momentálne hľadám svoje miesto, takže na túto otázku nedokážem odpovedať.

Emil VIŠŇOVSKÝ: „Filozofickosť“ svojich pracovných projektov vidím, pravdaže, v tom, že sa v nich usilujem nadväzovať na už etablovaných filozofov. Ďalej v tom, že sa usilujem nepreberať vo filozofických témach iba hotové vedecké riešenia či koncepty, ale uvažujem o nich, reflektujem ich aj z iných hľadísk, než je hľadisko vedeckej pravdivosti, napr. z hľadiska praktickej užitočnosti a/alebo ľudského či sociálneho zmyslu. Keďže sa už dosť dlho pohybujem najmä v rovine tém, ktoré sú spoločné filozofii a sociohumanitným vedám, usilujem sa rozlišovať medzi filozofickými a vedeckými aspektmi. Keď napr. filozof uvažuje o ľudskom konaní, nie je to to isté, ako keď o ňom uvažuje ekonóm, psychológ, politológ atď. Filozof musí brať do úvahy všetky tieto parciálne aspekty, ktoré jednotlivých vedcov môžu, ale nemusia zaujímať. Filozofia istým spôsobom vždy presahuje vedecké skúmanie bez toho, aby sa tým nadeň nadradovala. Filozof by však mal o svojej téme hovoriť to, čo by mohlo za istých okolností byť interesantné a relevantné aj pre vedcov, teda to, na čo by vedci sami bez filozofie neboli prišli.

Dezider KAMHAL: Sympatizujem s chápaním filozofie ako filozofovania, činnosti, ktorej súčasťou je „zhromažďovanie pripomienok pre konkrétny účel“ a podstatnou črtou akési upratovanie, prehľadné usporiadanie toho, čo už vieme. Trvalo mi dlho, kým som začal ako-tak chápať motívy neskorého Wittgensteina, takže mám dojem, že tým pripomínaním si, ako jazyk (reč) naozaj funguje, zatiaľ skôr odstraňujem vlastné zmätky, než by som robil terapeuta iným. Čo sa týka môjho vzťahu k Wittgensteinovi, môžem trochu nadnesene vyhlásiť, že je jedným z mála filozofov, pre ktorých platí, že si ich vážim tým viac, čím lepšie im rozumiem.

A úžitok alebo zmysel toho, o čo sa pokúšam, pre „vedecké spoločenstvo“? Nevieť. U členov tohto „spoločenstva“ sa stretávam skôr s ignorantstvom – česť výnimkám –, ktoré však dotyčným nebráni vyjadrovať sa k akejkoľvek filozofickej téme. Akosi sa nepredpokladá, že aj filozof alebo človek vyjadrujúci sa k filozofii musí toho najprv veľa prečítať a premyslieť.

Vedci však takisto nie sú imúnni voči zmätkom, konfúziám, s ktorými sa najčastejšie – aj vďaka spomínanému zameraniu sa na významy – stretávame vo filozofii. Inými slovami, aj vedci občas filozofujú v tom zmysle, že ponúkajú filozofické koncepcie. Vtedy by sa im čosi z filozofie mohlo hodiť.

Tomáš ČANA: *Domnievate sa, že existujú objektívne kritériá posudzovania filozofickej teórie? Alebo je uznanie na tejto pôde viac-menej záležitosťou módy?*

Emil VIŠŇOVSKÝ: Nevie, čo sú „objektívne kritériá posudzovania filozofickej teórie“, a z toho, ako vidím filozofiu, usudzujem, že čosi také je zbytočné, ak nie priamo škodlivé, aj hľadať. Na druhej strane si nemyslím ani to, že je „uznanie na tejto pôde viac menej záležitosťou módy“. Posudzovanie hodnoty a významu či zmyslu filozofie je vecou vnútornej normativity filozofie, ktorú vo vzájomnej interakcii vytvára komunita filozofov a jej aktéri.

Dezider KAMHAL: Vzhľadom na to, čo som už o „filozofickej teórii“ povedal, neviem na to odpovedať. Ak by som hovoril o filozofii, nie o filozofickej teórii, tak áno, myslím, že produkcia v tejto oblasti podlieha módnym vlnám rovnako ako všade inde. Aj keď módné vlny môžu mať hlbšie príčiny.

Ladislav KVASZ: Myslím, že tu je celá škála prechodov. Určité kritériá, ktoré používame, sú asi objektívne, iné sú prechodným módnym javom. Nevie, či človek môže objektívne posúdiť svoje vlastné kritériá, ktorými sa riadi. Ale to neznamená, že neexistujú lepšie a horšie kritériá a že sa o nich nemožno racionálne pohovárať. Ja sa riadim pomerne jednoduchým kritériom: Určitú filozofickú teóriu považujem za zaujímavú vtedy, keď dokáže niečo netriviálne povedať o matematike. Podľa mňa je matematika tak zásadnou zložkou ľudskej kultúry, pritom tak neuchopiteľnou a intelektuálne tak bohatou (v tom sa podobá hudbe), že s filozofickou teóriou, ktorá matematiku nevie netriviálne tematizovať (ako napr. marxizmus, pragmatizmus, feminizmus a väčšina postmoderných teórií), nie je nič v poriadku.

Tomáš ČANA: *Ako sa vám javí budúcnosť filozofického poznania? Vidíte preň nejakú perspektívu a poslanie?*

Dezider KAMHAL: Neverím v nijaké poznanie, ktoré by bolo špecifické pre filozofiu. Neverím v existenciu filozofických objavov, ak sa pod nimi chápe nejaký súbor špecifických tvrdení o mimojazykových faktoch, a nie napríklad konštatovania typu „Tejto vete, takto použitej, nerozumiem“, „Táto veta sa nepoužíva na vyslovenie tvrdenia“, „Meno sa nemusí používať len na hovorenie o jestvujúcich objektoch“ a pod.

Samo slovné spojenie „filozofický objav“ chápem skôr pejoratívne a každý, kto vo filozofii ponúka nejaký objav, nejaký poznatok, ktorý sa odlišuje od iných druhov poznatkov, je mi podozrivý. Ak sa však pod hlavičkou filozofie skrýva nejaká empirická veda alebo vedy, sú pred ňou rovnaké možnosti ako pred ktoroukoľvek inou vedou. Nevie však, prečo ju v takom prípade ešte nazývajú filozofiou.

Ladislav KVASZ: Rozhodne súhlasím. Osobne nerozumiem rečiam o konci filozofie, ktoré produkujú profesionálni filozofi bez toho, aby súčasne podali žiadosť o ukončenie pracovného pomeru. Takéto reči mi pripadajú ako narcistické gesto. Nepoznám inú odbornú komunitu, ktorá sa tak obsesívne zaoberá svojím koncom. Myslím, že pred filozofiou stojí rad závažných problémov, veď ešte stále nerozumieme tomu, ako funguje fyzika, čo je to čas, ako to, že príroda podlieha matematickým zákonom. V rozhovore, ktorý začal citátom zo Schlicka, radšej nespomeniem metafyziku a záhadu bytia. A perspektíva filozofického poznania je optimistická, veď momentálne na Sloven-

sku nemáme ani zberné, ani pracovné tábory. Myslím, že by sme nemali premárniť šancu, aká je v našom regióne pomerne ojedinelá, a skôr než sem znova vtrhnú nejaké divoké hordy, by sme mohli vytvoriť aj na poli filozofie niečo, čo pretrvá.

Emil VIŠŇOVSKÝ: Skôr ako o „filozofickom poznaní“ by som hovoril o „filozofickom myslení“. Jeho budúcnosť je tiež plne v rukách (či vlastne v hlavách) filozofickej komunity a jej aktérov – závisí od toho, akú vnútornú normativitu („pravidlá“ našej „filozofickej hry“) si dokážeme utvárať a ako budeme podľa toho fungovať, aké nové odpovede, a najmä nové otázky dokážeme klásť, ako „jasno“ budeme mať vo svojich vlastných hlavách a ako budeme vedieť pomáhať robiť to „jasno“ aj v hlavách iných, príp. ako dokážeme problematizovať to, čo problematizovať treba, teda ako dokážeme rozvíjať svoje vlastné myslenie a zároveň zabezpečovať vplyv svojich filozofických myšlienok aj medzi nefilozofmi atď. Je toho dosť, čo filozofi musia robiť už pre svoju súčasnosť, nielen pre budúcnosť.

Zhovárал sa *Tomáš Čana*

Mgr. Tomáš Čana, PhD.

pôsobí na Katedre filozofie FF Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, špecializuje sa na vybrané otázky moderného analytického myslenia.
e-mail: *thomascana@yahoo.com*

doc. PhDr. Ladislav Kvasz, CSc.

pôsobí na Fakulte matematiky, fyziky a informatiky UK v Bratislave a na Filozofickej fakulte KU v Ružomberku, špecializuje sa na dejiny matematiky a filozofiu matematiky a fyziky, na výtvarné umenie a filozofiu náboženstva.
e-mail: *kvasz@fmph.uniba.sk*

PhDr. Dezider Kamhal, PhD.

pôsobí v Centre kognitívnych vied na Katedre aplikovanej informatiky FMFI UK v Bratislave a na Katedre filozofie UCM v Trnave, špecializuje sa na problémy filozofie jazyka.
e-mail: *Dezider.Kamhal@fmph.uniba.sk*

prof. PhDr. Emil Višňovský, CSc.

pôsobí v Kabinete výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV v Bratislave, v Ústave kultúrnych štúdií FSEV UK v Bratislave a na Katedre filozofických vied FHV UMB v Banskej Bystrici, špecializuje sa na filozofiu sociohumanitných vied a na americký pragmatizmus.
e-mail: *emil.visnovsky@savba.sk*